

Türküstan

www.turkustan.az

Turan Uğur
AYB üzvü, yazıçı

*Ağlar sinələrə sığmaz olanda
göyə pərvaz edən dua olmaq asanmı?!
Təbriz, Kerkük, Qarayazı, Göyçə -
deyib haray çəkəndə dodaqlardan
süzülən 7 hecalı, 4 misralı bayat
olmaq asanmı?! Kədərinə, ələminə
köksünə dağ edib çöldə-biyabanda
pələng olmaq, bir ucu Kerkükə, bir
ucu Təbrizə vanıb taleyi ilə başmağ
asanmı?!*

Bayatılar da kiminsə ruhunun, beyninin məhsuludur. 50 milyonluq azərbaycan türkü bir yere yığılıb, bayatı qoşmayıb ki?! Bayatı hamının ruhuna xitab edir, hər yurddaşın hissinin tərcümanı, ifadəçisi olur. Hər kəsin çağırılan bayatılara müəlliflik iddiası ola bilər, elə folklor da bu, deyilmi?!

Bayatı lirik növün ən yaygın janrlarından biri kimi vətənpərvərlik, məhəbbət, igidlik motivlərində yaranır. Ulusun dar macalda nıcat yeri, pənah qapısı məhz dilimizin əzbərində olan bayatılardır. "Bayatı, ay bayatı... Gözdüm eli-elatı" misrası bir ucu Türküstana, bir ucu Kerkükə qədər yol qət edib.

İndi keçək mətləbə: Necə ki, türki - türki-i, mani - mahan-i, varsağı - varsaq -ı, türkmani - türkman-i, geraylı - geray-ı, ovşarı - ev (f)şar-ıdır, bu məntiqə davam etsək, görürük ki, bayatı da bayat-ıdır. Bu şeir növləri ulusların, ellərin bacarıqları sayəsində yaranıb. Yəni bunlar hansı şeirin hansı ulusa nisbətde yaranmasına dəlidir. Necə ki, hər elin, hər tayfanın özünün qoşunu, atributları, pulu-parası, sərhədləri vardı eləcə də özünə xas şeir formaları olub. Yəni Geraylı elinin yaratdığı mənzuməyə geraylı deyildiyi kimi, Bayat elinin də yaratdığı şeirə bayatı deyilir. Anadolu manilərini bir qədər təhrif olunmuş görürük. Mahani, mahnı, mahnı hər üçü bir kökdəndir. Türkmani türkmanlara, ovşarı əşarlara, varsağı isə varsaqlara xasdır. Bayat boyunun gerçəkliyi haqqında bütün məxəz və mənbələr

Yoxsa bizdən o yan dur.

QURBAN:

Qurban mənzil o xalı,
Döşənibdir o xalı.
Zülfün əcəb xaindir,
Gizləyibdir o xalı.

VƏCHİ:

Dəman birdir, dərd neçə,
Məni qıldı dərd incə.
Dağ-daş olmaz Vəchinin,
Birdəm çəkən dərdincə.
MÜŞTAQİ:

bağlı qapıları açmaq üçün "Açı! Susam, aç!" kimi səhrli, tilsimli sözlərə lüzum qalmaz.

-Bəli! Bayatı, bayat, boyat bir kökdən pərvəriş tapan sözlərdir. Hətta intuitiv olaraq qeyd edərim ki, boyat kəlməsi də (əsasən köhnəlmiş çörəyə, xörəyə deyirik) həmin sözün törəyə bilər - "daha əski" mənasında. Axı Oğuz qəbilələrindən ən erkən yurd, xanədanlıq, bəylik quranlar arasında Bayatlar öndə gələnlərdən sayılırdı.

Əslində, Doktor Cavad Heyətin əsərlərində və "Varlıq" jurnalının

elində bu gün də əzbər oxunması ruhlarımızın əkiz olmasının bir nişanəsi deyilmi, əcəba?!

Nəzərə alsaq ki, Kıbrıs Türk toplumunda da mani - yeni bayatı söyləmək adəti çox yaygındır, onda bayatı coğrafiyasının sərhədləri daha da uzanar. Kıbrısdan anonim xalq ədəbiyyatı adlanan manilər sevilen bir şeir növüdür. Lefkoşa, Limasol, Baf yörələrində isə "beyit", ya da sadəcə Lefkoşaya xas olaraq "mane" adlanır. Əsasən toy-düyündə, əyləncəli məclislərdə mani yarışmaları da keçirilir. Bu yarışmalara "mani çatışması" da deyilir. Eynən bayatda olduğu kimi, mani 4 misradan ibarətdir ki, 1-ci, 2-ci və 4-cü misralar həm qafiye, 3-cü misrası isə sərbəst olur.

Ovalarda ləbsana,
Qız üzümə baxsana.
Ağımda diş qalmadı,
Məzləkdən yapsana.

Ay gidiyor batmağa,
Salam söyle Fatmaya.
Gargolayı onarsın,
Geliyorum yatmağa.

Təyyarələr qırmızı,
Gəzərlər həp Gıbnızı

"Türküstan" qəzeti üçün

Əcəba Bayat boyu, Bayat qəbiləsi ilə bayatı şeir formasının əlaqəsi varmı? Suala cavab verməyə tələsməyərək əvvəlcə deyim ki, böyük Oljas Süleymanovun bir fikri bədəniz üçün çox qapılar açıb. Oljas yazır ki:

- "Tarix sözlərin yaddaşında yaşayır".

Yəni sözlərin bioqrafiyası ürək kardiogramı kimi bir şeydir, sanki ömür yaşantılarına aid gerçəkləri sözəndən öyrənərsən.

Mən ona görə dönə-dönə qeyd edərim ki, doğma türk dilimizin yaddaşında tariximiz gizləni. Tarixi uzun əsrlər boyu yaradıb da, lakin bir dirlü yazmayan ulusun övladı olaraqdumadan, dayanmadan yazmağın görəvinə anlayır və bu münasibətlə qələmə aldığım

"Bayatlar - İkincilik imtiyazı" adlı araşdırma - yazını

"Türküstan" qəzetinin sayğıdayar oxucularına təqdim edərim.

Bayatlar - İkincilik imtiyazı

eyni mövqedən çıxış edir. Yəni onun Oğuz Xanın nəvəsi, Gün Xanın ikinci oğlu olması barədə itilaf yoxdur. Bay əski türkcədə varlı, zəngin deməkdirsə, "at" isə ad, isim, nam anlamında işlənir. Bəzən bayatın "bəyat" və "boyat" kimi göründüyünə təniq oluruq. Məsələn,

**Əziziyəm, Beyləqani,
Boyatı Beyləqani,
Hamının bilkəsi gəldi,
Bəs bizim bilka hanı?**

Dədə Qorqud, Məhəmməd Füzuli, Üzeyir bəy Hacıbəyli kimi Molla Pənah Vaqif də Bayat elindəndir. Özündən yaxşı bilməyəcəyik ki?!

**Qarabağ içrə bir şairi-kəlimüllah
Musadır,
Cavanşir içrə bir mövzun bayatı
dəsti-beyzadır.
(M.P. Vaqif)**

Bayatı çağırmaq yalnız Bayat elinə məxsus olmayıb, sonralar başqa ellərdə yetişən şairlər, aşiqlər də bu janrda özlerini sınayıblar.

**Ağ Aşıq:
Bu gələm Ağ aşiqdir,
Yanma yaraşıqdır.
Sözü dərdlərə dərman,
Özü toya aşiqdir.**

**HƏSRƏTİ:
Mən Həsərlə oyan dur,
Aç gözünü oyan dur,
Dost olursan vəfalı ol,**

**Müştaqiyəm müştaqi,
Ənbər zülfün müştaqi,
Üzüm üzün həsrəti,
Gözüm gözün müştaqi.**

Bundan başqa Sarı Aşıq, Mədədi, Hüseyini, Məmi, Razi, Aşıq Abbas Tufarqanlı, Eyvaz, Aşıq, Molla Vəli Vidadi, Molla Pənah Vaqif, Aşıq Ələsgər və başqalarının bayatı çağır-dıqları bizə məlumdur.

Türk kimliyimizə, Oğuz kökənimizin gerçəkliyinə vəqif olsa, onda

müxtəlif saylarında da Oğuz- Bayat boyu haqqında bilgiler verilib. Mifoloq-alim

Mirəli Seyidovun "Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən" əsərində də 24 Oğuz boyu haqqında bir çox mətləblərə rast gəlmişəm. Araşdırıqca Azərbaycan toplumunun etnogenezində ən çox Bayat boyunun iştirak etməsi barədə mülahizə daha əsaslı görünür. Yurduumuzda Bayat qalasının olması, Bayatlı kəndi və s. bu kimi toponimlər də qənaətlərimizi gücləndirir. Bir başqa faktor da bu toplumun şeirə, sənətə, elmə daha çox könül verməsi amili ilə bağlıdır. Axı tarix boyu ən çox sənət, şeir aşiqləri Bayat elindən boy verib. Ümumiyyətlə, Azərbaycan, İraq, Türkmənistan və Güney Azərbaycan türklərinin daha çox Bayat boyundan gəlməsi fikri gün işığına çoxdan çıxıb.

İraq türkmənləri ilə eyni bayatıları bölüşməyimiz, eyni tənəkkürün və eyni qanın daşıcıyası olmağımız anlamına gəlir. Kerkük türkmənlərinin "xoyrat" dediyi bayatlar bizim öz şeiriyatımız, öz folklorumuzdur.

**Kandi,
Bu iş adam kandi.
Eyliyə qarşı eyilik,
Hər igidin kandi.
Seyran olu,
Bahardı, seyran olu.
İki geyvil bir olsa,
Samanlıq seyran olu.**

Sarı Aşıq bayatlarının Kerkük

**Gıbnın qızları da
Sanki sabah ulduzu.**

Diqqətimi bir məqam cəlb etdi. Kıbrısdan da bizim kimi ucaq yox, təyyarə deyilirmiş. Bir də əski Kıbrıs türkcəsində Gıbnız deyilir, lap bizim ahl insanlarımızın təbiri ilə.

**Gadifə yorğanım var
Mənim bir əfkanım var
Lefkoşanın içində
Bir ufacık yanıq var.**

Özünü türk sayan hər kəsin bir bənd də olsa bayatı yazma təcrübəsinin olması faktı da buna nümunədir:

**Ümid Qurana qaldı,
Tikib-qurana qaldı.
Ey türkün övladları,
Sevgim Turana qaldı.**

Bu da bəndəni Turan Uğurdan sizə bayatı erməgani olsun.

Bütün bunlar ortaq folklor məziminin olması arqumentlərimi gücləndirir. Güc, qüvvət isə hər zaman birincilik anlamına gəlməz, bəzən ikincilik də bir imtiyazdır. Yaşamaq, qumaq, yaratmaq imtiyazı.

**Oğuzun ikinci boyu Bayatlar təki.
(Məqələmdə şəxsi qənaətlərim və araşdırmalarımla yanaşı Doktor Cavad Heyətin, Professor Mirəli Seyidovun və ədəbiyyatşünas - alim Salman Mümtəzin, folklorşünas - alim Qəzənfər Paşayevin, Kıbnslı tədqiqatçı**

Həvva Hayirşevərin faktlarına və şəxsi araşdırmalarımla söykənmişəm).

Oxu, oxut, abunə ol!